

Németh József Lajos¹

A stratégiai kommunikáció interdiszciplináris megközelítésben²

The interdisciplinary Approach to Strategic Communication³

Absztrakt

A 2001-es terrortámadások után egyre többen használják a „stratégiai kommunikáció” kifejezést politikai és katonai vezetők egyaránt. Ennek eredményeként napjainkban sok definíció használatos annak leírására, ennek ellenére még mindig jelentős kihívásokkal nézünk szembe akkor, ha azt annak mélységében kívánjuk megérteni. A szerző cikkében bemutatja a különböző megközelítési lehetőségeket és kifejti azt a meggyőződését, amely szerint a leghatékonyabb módszert/értelmezési keretet az interdiszciplináris megközelítés biztosítja.

Kulcsszavak: stratégiai kommunikáció, módszertan, interdiszciplináris megközelítés, kutatás

Abstract

After the 9/11 terror attacks the term 'strategic communication' became widely used by political and military leaders as well. As a result, for today there are many definitions in use to describe it, however, we are still facing great challenges when trying to understand the real meaning of this term. The author describes different approaches to help

¹ Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Hadtudományi és Honvédtisztképző Kar, egyetemi docens – University of Public Service, Faculty of Military Science and Officer Training, Associate Professor, e-mail: nemeth.jozsef@uni-nke.hu, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2819-7362>

² Ez a publikáció az Emberi Erőforrások Minisztériuma ÚNKP-18-4-NKE-107 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság programjának és az MTA Bolyai János kutatói ösztöndíj támogatásával készült.

³ This article is Supported BY the ÚNKP-18-4-NKE-107 New National Excellence Program of the Ministry of Human Capacities and Supported by the Janos Bolyai Scholarship of the Hungarian Academy of Sciences”

understand this term and explains his conviction that the interdisciplinary approach provides the most effective methodology/framework for the best understanding as well as further research.

Keywords: *strategic communication, methodology, interdisciplinary approach, research*

1. Bevezetés

Jelen cikk tárgya az üzleti életből eredeztethető stratégiai kommunikáció, amelynek – mint komplex elgondolásnak és eljárási rendszernek – megjelenése a biztonságpolitikában (így a hadtudományokban is) a 2001. szeptember 11-i terrortámadásokat követően vált markánssá oly módon, hogy annak rendkívüli jelentőségét mind az Észak-Atlanti Szerződés Szervezete (*North Atlantic Treaty Organization – NATO*) mind pedig az Európai Unió (*European Union – EU*) felismerte és hangsúlyozza mind szervezeti, mind eljárási értelemben.⁴ A téma szomorú, de fontos időszerűségét adják a hidegháború vége (1989–1991) óta lezajlott úgynevezett „kis háborúk” tapasztalatai, valamint a nemzetközi terrorizmus elleni küzdelemben – különösen 2001. szeptember 11-e óta megjelent – hadviselési módok és formák, amelyekben kiemelt szerephez jutottak a szembenálló felek célkitűzéseinek erősítésére és/vagy gyengítésére törekvő kommunikációs stratégiák. A 2001. szeptember 11-i, az Amerikai Egyesült Államokban történt összehangolt terrortámadások könyörtelensége nemcsak a felderítés és hírszerzés egyes területein meglévő hiányosságokra mutattak rá, hanem arra is, hogy a korábbi időszakban alkalmazott kommunikációs-befolyásolási eljárások és technológiák már nem, vagy alig működtek.⁵ Ennek egyik látványos példája a Szabad Európa Rádió, amely 1989-től kezdve jelentősen csökkentette közép-európai jelenlétét, s ez igaz volt a más geopolitikai régiókban működő „testvérrádiókra” is.⁶ Ugyanakkor az említett események kapcsán Kiss J. László a *terrorizmus és a média szimbiózisára* mutat rá az események újragondolását taglaló publikációjában.⁷

2. A megközelítés problematikája

Bár az elmúlt években számos kísérlet történt a stratégiai kommunikáció definiálására, ezek tartalmát illetően kevés egyetértés mutatkozik a *szakértők* között; pontosabban *abban értenek egyet, hogy miben nem értenek egyet az egyes tartalmi kérdéseket*

⁴ Ld.: a NATO Stratégiai Kommunikáció kiválósági Központját (NATO Strategic Communications Centre of Excellence), amit 2014-ben hoztak létre a lettországi Rigában. Elérhető: www.stratcomcoe.org/report-period-1-october-2014-31-december-2014 (A letöltés dátuma: 2019. 02. 01.) vagy az EU által 2015-ben létrehozott úgynevezett Kelet Stratégiai Kommunikáció Munkacsoportot (EU East StratCom Task Force). Elérhető: https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage/2116/questions-and-answers-about-east-stratcom-task-force_en (A letöltés dátuma: 2019. 02. 01.)

⁵ Ld.: Németh József: 2001. szeptember 11. – Egy vizsgálat anatómiája. *Hadtudomány*, 16. (2006), 3. 103–111. Elérhető: https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/Hadtudomany_2006/?pg=260&layout=s A letöltés dátuma: 2016. 04. 14.

⁶ Vajda Barnabás: *Egy szabad hang Kelet-Európában: A Szabad Európa Rádió tevékenységéről a hidegháború alatt*. Duna-szerdahely, Nap, 2011. 277–281.

⁷ Kiss J. László: 9/11 újragondolása – a változás percepciója vagy a percepció megváltozása? *Nemzet és Biztonság*, 4. (2011), 7. 71–82. Elérhető: www.nemzetesbiztonsag.hu/cikkek/kiss_j_laszlo-9_11_ujragondolasa_a_valtozas_percepcioja_vagy_a_percepcio_megvaltozasa.pdf (A letöltés dátuma: 2016. 04. 14.)

illetően. A vonatkozó szakirodalom tüzetes áttanulmányozása után és a különböző meghatározási kísérleteket összevetve érdemes kiemelni Peter O'Malley megközelítését, aki üzleti szempontok alapján közelítette meg a fogalmat: a stratégiai kommunikáció „olyan vállalati és intézményi kommunikációs elemeket és/vagy eszközöket használ, amelyek a »cél- vagy kulcshallgatóság« (célcsoport) körében kedvező véleményt alakít(hat)nak ki a vállalati és intézményi célkitűzések lehető leghatékonyabb elérése érdekében”.⁸ Christopher Paul a *Strategic communications: origins, concepts and current debates* című könyvében arra hívja fel a figyelmet, hogy olyan fogalmi megközelítésre kell törekedni, amely „működik”. Szerinte a kifejezés olyan „koordinált akciók (tettek), üzenetek, ábrázolások vagy jelzések más formáit jelentik, amelyek arra irányulnak, hogy a informálják, befolyásolják, vagy meggyőzzék a kiválasztott (meghatározott) hallgatóságot a nemzeti célkitűzések támogatása érdekében”.⁹ Carl Botan szerint, aki a stratégiai kommunikáció és az etika összefüggéseit vizsgálta, egy 1997-ben megjelent tanulmányában a következőket állapította meg: „A stratégiai kommunikáció egyre gyakrabban használt szakkifejezés, amit gyakran a tervezett kommunikációs kampányok esetében használnak. Jól lehet modelljei változatosak, attól függően, hogy üzleti vagy azon kívüli használatáról van szó, mégis a lényege abban keresendő, hogyan határozható meg egy probléma vagy téma, az érintett közönség és a mérhető célok és célkitűzések.”¹⁰ A Routledge brit akadémiai könyvkiadó által 2015-ben először megjelentetett *Stratégiai Kommunikáció kézikönyve* bevezetőjében az áll, hogy a kiadó a bemutatott tanulmányokat a téma multi- és interdiszciplináris megközelítése alapján adja közre.¹¹ A 2007-ben újtára indított, a stratégiai kommunikáció témáját tárgyaló nemzetközi folyóirat (*International Journal of Strategic Communication*) útmutatójában is az egyes tudományterületek közötti összefüggésre és az azok közötti együttműködésre hívják fel a figyelmet annak szerkesztői.¹² A folyóirat eddig megjelent számain tanulmányozva kijelenthető az, hogy az eddig megjelent publikációk valóban kimerítik a tárgyalt téma interdiszciplináris megközelítését.

A Metropolitan Egyetem Könyvtárában elérhető EBSCO-adatbázisban 2019. január 29-én elvégzett angol nyelvű források tudományometriai vizsgálata, a „strategic communication” kulcsszóra, valamint teljes szövegre történő, minden forrást figyelembe vevő keresés alapján mintegy 95 találatot eredményezett.

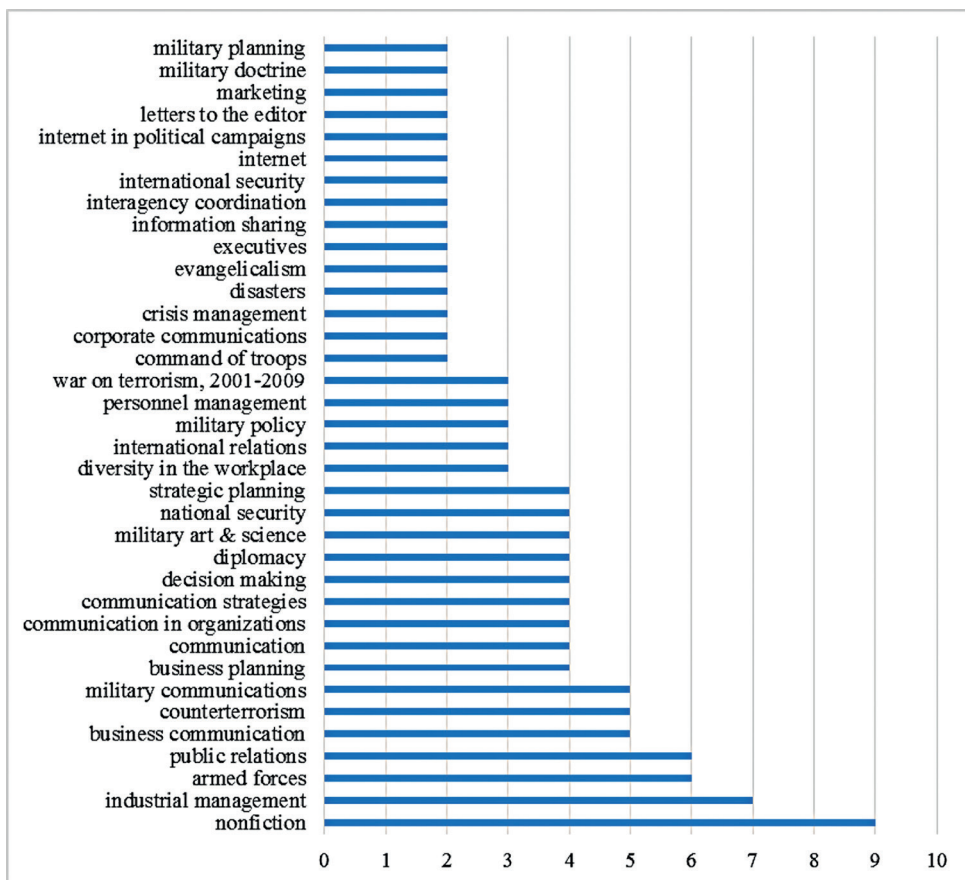
⁸ Peter O'Malley: *Strategic Communications Planning*. Elérhető: www.omalco.com/iabc.htm (A letöltés dátuma: 2013. 01. 15.) idézi: Németh József Lajos: A (stratégiai) kommunikáció és a háború kapcsolata napjainkban. *Hadtudomány*, 23. (2013), 1–2. 129–139. 134. Elérhető: www.mhht.eu/hadtudomany/2013/1_2/HT_2013_1-2_Nemeth_Jozsef.pdf (A letöltés dátuma: 2019. 02. 01.)

⁹ Németh (2013) i. m. (8. l.) 134.

¹⁰ Carl Botan: Ethics in Strategic Communication Campaigns: The Case for a New Approach to Public Relations. *Journal of Business Communication*, (1997), 04. 188. Elérhető: www.researchgate.net/publication/247762001_Ethics_in_Strategic_Communication_Campaigns_The_Case_for_a_New_Approach_to_Public_Relations (A letöltés dátuma: 2016. 03. 20.)

¹¹ Derina R. Holtzhausen – Ansgar Zerfass (eds.): *The Routledge Handbook of Strategic Communication*. New York – London, Routledge, 2015. 20.

¹² Derina R. Holtzhausen – Kirk Hallahan: Strategic Directions for New Journal. *International Journal of Strategic Communication*, 1. (2007), 1. 1–2.

1. ábra: A tudományometriai vizsgálat eredményei.

Forrás: a Metropolitan Egyetem Könyvtára által biztosított EBSCO-adatbázis, az adatfelvétel dátuma: 2019. 01. 29.

Az 1. ábrán jól látható, hogy azok számos témakört ölelnek fel, ugyanakkor a biztonságpolitikai és katonai jellegű megközelítések dominálnak. Fontos hangsúlyoznunk, hogy az adatbázis az 1998–2015 közötti időszakra mutatott találatokat, így arra következtethetünk, hogy 1998 előtt nem jelentek meg a stratégiai kommunikációt közvetlenül vagy jelentős mértékben tárgyaló publikációk.

Álláspontom szerint a fentiek alapján jól érzékelhető és kimutatható, hogy *a stratégiai kommunikáció értelmezése és alkalmazása során számos tudományterület és tudományág érintkezése és kapcsolódása fennáll* (a teljesség igénye nélkül idesorolhatók a bölcsészettudományok, valamint a társadalomtudományok is), így célszerű és előremutató, hogy a témát *így, azaz interdiszciplináris módon* közelítsük meg.

3. Rövid kitekintés: az interdiszciplináris és az interdiszciplinaritás, felmerülő problémák

Az „interdiszciplináris” latin eredetű szó, amely kifejezés az online Idegen Szavak Gyűjteménye szerint: „Több tudományt, szakterületet érintő (a tudományterületek közötti kapcsolatra értendő)” kifejezés.¹³ A *Könyvtári Egyesületek és Szervezetek Nemzetközi Szövetsége (International Federation of Library Associations and Institutions – IFLA)* 2008. évi torontói konferenciájának témája és az ezzel kapcsolatban kiadott tanulmánykötet a *diszciplinaritást* olyan „tudományterületi alapegységként értelmezte, amit széles körben használnak a tudományszervezés folyamatában, továbbá ezek segítségével azonosítják a kutatói közösségeket, szervezik meg a finanszírozást. A diszciplinák meghatározzák az egyetemek szervezeti felépítését és a képzéseket.”¹⁴ Az előbbiekhöz kapcsolódva megállapították, hogy az „interdiszciplinaritásra irányuló kutatások a hagyományos diszciplinákon kívül megjelenő tudástartalmak létrejöttét és szerveződését vizsgálják.”¹⁵

Veress Károly egyetemi tanár *Az interdiszciplinaritás problémája* című publikációjában azonban rámutat arra, hogy a kifejezés használata (pontosabban annak egyre inkább elterjedt gyakorlata) napjainkban sajátos szokássá vált, amely „előidézi a kifejezés erodálását és a minősítés devalválódását”.¹⁶ Veress kijelenti azt is, hogy „a diszciplinaritás történeti kategória”.¹⁷

4. Az interdiszciplináris megközelítés a biztonságpolitika komplex értelmezése szempontjából

Számos biztonságpolitikával foglalkozó cikk, tanulmány és kutató szervezet, illetve képzési forma indul ki a biztonságpolitika úgynevezett „komplex” megközelítéséből, amely elvezet minket a biztonságértelmezés szövevényes és számos vitára okot adó tartalmi kérdéseire, de különösen az úgynevezett biztonságosítás – securitisation – témaköréhez.¹⁸ Úgy vélem, hogy ennek említése azért különösen indokolt, mert a stratégiai kommunikációhoz kapcsolódó események és eljárások robbanásszerű növekedése szorosan összefügg a hidegháború lezárása (?) után bekövetkezett biztonságpolitikai történésekkel, és jelenléte kimutatható az egyes – katonai, gazdasági, politikai, társadalmi, környezeti – biztonsági szektorokban (dimenziókban). Ennek ellenére nem kívánom gyarapítani azok táborát, akik a „biztonság” jelentésének partalanná tételéhez

¹³ *Idegen Szavak Gyűjteménye*. Elérhető: <https://idegen-szavak.hu/interdiszciplin%C3%A1ris> (A letöltés dátuma: 2019. 02. 01.)

¹⁴ Dudás Anikó: Az interdiszciplinaritás vonzásában: a társadalom-tudományi könyvtárak tudományterületi határainak alakzatai. *Könyvtári Figyelő*, 59. (2013), 1. 149–165. Elérhető: <http://ki2.oszk.hu/kf/2013/04/az-interdiszciplinaritas-vonzasaban-a-tarsadalom-tudomanyi-konyvtarak-tudomanyteruleti-hatarainak-alakzatai/> (A letöltés dátuma: 2019. 02. 01.) Uo.

¹⁵ Veress Károly: Az interdiszciplinaritás problémája. *Erdélyi Múzeum*, 77. (2015), 1. 198–206. 198. Elérhető: https://eda.eme.ro/bitstream/handle/10598/29502/EME_EM_2015-1_013_VeressKaroly_InterdiszciplinaritasProblemaja.pdf?sequence=1&isAllowed=y (A letöltés dátuma: 2019. 02. 01.)

¹⁷ Uo. 199.

¹⁸ Dudás Attila: Biztonságosítás – Securitisation. *Biztonságpolitika*, 2011. Elérhető: <http://old.biztonsagpolitika.hu/?id=16&a-id=1039&title=biztonsagiasitas-securitisation> (A letöltés dátuma: 2019. 02. 01.)

asszisztálnak, így hangsúlyozom, hogy véleményem szerint a fentiek említése a stratégiai kommunikáció széles alapokon történő és hatékony értelmezését segítheti elő.

5. Az interdiszciplináris megközelítés a kommunikáció szempontjából

Elkerülve a kommunikáció mint kifejezés definiálásában rejlő csapdákat, úgy vélem, hogy a tárgyalt témakört illetően számunkra a *tudatos közlés* olyan formái és módjai lehetnek a legfontosabb kiindulási pontok, amelyek – kevéssé sem titkolt módon – a *meggyőzésre és befolyásolásra* irányulnak. Lindsay Hand, az American Public University oktatója szerint a kommunikációs tanulmányok és így a kommunikáció tanulmányozásában is meghatározó más diszciplínák vizsgálata.¹⁹ Publikációjának az igencsak beszédes *A kommunikációs tanulmányok interdiszciplináris természete* címet adta, amelyben kifejti, hogy a bölcsészettudományokon kívül a természettudományok is jelentős szerepet játszanak a kommunikáció értelmezésében, csakúgy, mint annak oktatásában is. Sőt, kifejti azt is, hogy a műszaki tudományokról és a művészetekről sem szabad elfeledkezni. De a szerző említést tesz az orvostudományokról; és szót ejt a biztonsági, valamint üzleti tanulmányokról is.²⁰

6. Az interdiszciplináris megközelítés a stratégia szempontjából

Úgy vélem, hogy a stratégia unalmas és parttalan fogalmi meghatározásait elkerülendő, érdemes inkább arra a tényre ráirányítunk figyelmünket, hogy kevés olyan tudományterülettel találkozunk, ahol napjainkban vagy a történelem során korábban ne találkoztunk volna annak (vagy valamiféle válfájának) alkalmazásával vagy jelenlétével. Ha pedig hasonlóan a korábban tárgyalt kommunikáció megközelítéséhez említett sajátos gondolkodásmódból indulunk ki, akkor e területen is ki kell hangsúlyoznunk a *tudatosságot* csakúgy, mint a *valamiféle cél elérésére irányuló törekvést*. Szinte lehetetlen vállalkozás lenne az összes létező vagy létezett stratégia felsorolása, azonban a kommunikációnál maradván érdemes Bill Kovarik könyvére utalnunk, aki a kommunikáció történetében bekövetkezett stratégiai változásokat olyan „forradalmaknak” tekinti, amelyek hatása az emberiség történelmében a lőpor, a nyomtatás vagy a navigáció (iránytű) felfedezésével vethető össze.²¹ Megközelítésében a nyomtatás, a vizuális forradalom, az elektronikus (elektromosság általi) forradalom, valamint a digitális forradalom stratégiai jellemzői és hatásaik jelennek meg.

Ennél a pontnál érdemes feltennünk a kérdést: Vajon létezik-e stratégiája a stratégiai kommunikációnak? A feltett kérdésre egyértelmű választ sajnos nem adhatunk, azonban a feltett kérdés megmozgatta a témával foglalkozó szakembereket és szakértőket, akik például 2017-ben a kaliforniai San Diegóban rendezett konferencián

¹⁹ Lindsay Hand: *The Interdisciplinary Nature of Communication Studies*. 2015. Elérhető: <https://onlinelearningtips.com/2015/05/the-interdisciplinary-nature-of-communication-studies/> (A letöltés dátuma: 2019. 02. 01.)

²⁰ Uo.

²¹ Bill Kovarik: *Revolutions in Communication*. New York – London, Bloomsbury Publishing Inc. 2017.

próbáltak átfogó válaszokat keresni és adni a kérdésre.²² Megállapítható tehát, hogy ez a téma is foglalkoztatja az érintetteket. Sőt, a NATO vonatkozó tevékenységét megvizsgálva kijelenthető, hogy a szervezet számos dokumentuma foglalkozik a stratégiai kommunikációval, amelynek egyik állomásaként egy 2009-ben kiadott nyilatkozatban kimondták, hogy a stratégiai kommunikációk (sic!) integráns részét képezik (jelentik) a Szövetség katonai és politikai céljainak elérésének.²³

7. Összegzés

Zárásként elmondható, hogy a stratégiai kommunikáció értelmezésében – talán épp a sokrétű és bonyolult magyarázatok okán – az interdiszciplináris megközelítés sokféle támpontot adhat, azonban érdemes ezzel óvatosan élnünk, hogy elkerüljük a fogalom tartalmának és kereteinek túlzott kiterjesztését; így végső soron annak tudományos devalválódását. Ugyanakkor ez a megközelítési mód új irányokat is kijelölhet számunkra; s így új kutatási lehetőségeket biztosít, amelyeket a szerző további három irányba lát előremutatónak; ezek pedig nem mások, mint a stratégiai kommunikáció emberi (egyéni) szereplőiben; a lezajlott és kapcsolódó eseményekben rejlő (történelmi); valamint a kijelölt célok érdekében felhasznált eljárásokban (eszközökben) találhatóak és kutatandók.

Felhasznált irodalom

- Botan, Carl: Ethics in Strategic Communication Campaigns: The Case for a New Approach to Public Relations, *Journal of Business Communication*, (1997), 4. 188. DOI: <https://doi.org/10.1177/002194369703400205>
- Dudás Anikó: Az interdiszciplinaritás vonzásában: a társadalom-tudományi könyvtárak tudományterületi határainak alakzatai. *Könyvtári Figyelő*, 59. (2013) 1. 149–165. Elérhető: <http://ki2.oszk.hu/kf/2013/04/az-interdiszciplinaritass-vonzasaban-a-tarsadalom-tudomanyi-konyvtarak-tudomanyteruleti-hatarainak-alakzatai/> (A letöltés dátuma: 2019. 02. 01.)
- Dudás Attila: Biztonságiasítás – Securitisation. *Biztonságpolitika*, 2011. Elérhető: <http://old.biztonsagpolitika.hu/?id=16&aid=1039&title=biztonsagiasitas-securitisation> (A letöltés dátuma: 2019. 02. 01.)
- Hand, Lindsay: *The Interdisciplinary Nature of Communication Studies*. 2015. Elérhető: <https://onlinelearningtips.com/2015/05/the-interdisciplinary-nature-of-communication-studies/> (A letöltés dátuma: 2019. 02. 01.)

²² Ld.: az említett konferencia programját: *A stratégiai kommunikáció lehetséges jövőbeni irányai*. Konferencia programja. Elérhető: <https://cdn.ymaws.com/www.icaqdq.org/resource/resmgr/Conference/2017/PC29-program.pdf> (A letöltés dátuma: 2019. 02. 01.)

²³ Mark Laity: NATO and Strategic Communications. *The Three Swords*, (2018), 33. 65–73. 66. Elérhető: www.jwc.nato.int/images/stories/threeswords/NATO_STRATCOM_2018.pdf (A letöltés dátuma: 2019. 02. 01.)

- Holtzhausen, Derina – Ansgar Zerfass (eds.): *The Routledge Handbook of Strategic Communication*. New York – London, Routledge, 2015. DOI: <https://doi.org/10.4324/9780203094440>
- Holtzhausen, Derina R. – Kirk Hallahan: Strategic Directions for New Journal, *International Journal of Strategic Communication*. 1. (2007), 1. 1–2. DOI: <https://doi.org/10.1080/15531180701285087>
- Kiss J. László: 9/11 újragondolása – a változás percepciója vagy a percepció megváltozása? *Nemzet és Biztonság*, 4. (2011), 7. 71–82. Elérhető: www.nemzetesbiztonsag.hu/cikkek/kiss_j__laszlo-9_11_ujragondolasa_____a_valtozas_percepcioja_vagy_a_percepcio_megvaltozasa_.pdf (A letöltés dátuma: 2016. 04. 14.)
- Kovarik, Bill: *Revolutions in Communication*. New York – London, Bloomsbury Publishing Inc. 2017.
- Laity, Mark: NATO and Strategic Communications. *The Three Swords*, (2018), 33. 65–73. Elérhető: www.jwc.nato.int/images/stories/threeswords/NATO_STRATCOM_2018.pdf (A letöltés dátuma: 2019. 02. 01.)
- Németh József: 2001. szeptember 11. – Egy vizsgálat anatómiája. *Hadtudomány*, 16. (2006), 3. 103–111. Elérhető: https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/Hadtudomany_2006/?pg=260&layout=s (A letöltés dátuma: 2019. 02. 01.)
- Németh József Lajos: A (stratégiai) kommunikáció és a háború kapcsolata napjainkban. *Hadtudomány*, 23. (2013), 1–2. 129–139. Elérhető: www.mhtt.eu/hadtudomany/2013/1_2/HT_2013_1-2_Nemeth_Jozsef.pdf (A letöltés dátuma: 2019. 02. 01.)
- O'Malley, Peter: *Strategic Communications Planning*. Elérhető: www.omalco.com/iabc.htm (A letöltés dátuma: 2013. 01. 15.)
- Vajda Barnabás: *Egy szabad hang Kelet-Európában: A Szabad Európa Rádió tevékenységéről a hidegháború alatt*. Dunaszerdahely, Nap, 2011. 277–281.
- Veress Károly: Az interdiszciplinaritás problémája. *Erdélyi Múzeum*, 77. (2015), 1. 198–206. Elérhető: https://eda.eme.ro/bitstream/handle/10598/29502/EME_EM_2015-1_013_VeressKaroly_InterdiszciplinaritasProblemaja.pdf?sequence=1&isAllowed=y (A letöltés dátuma: 2019. 02. 01.)
- A Metropolitan Egyetem Könyvtára által biztosított EBSCO-adatbázis

Internetes források

- Idegen Szavak Gyűjteménye*. Elérhető: <https://idegen-szavak.hu/interdiszciplin%C3%A1ris> (A letöltés dátuma: 2019. 02. 01.)
- Kelet Stratégiai Kommunikáció Munkacsoport (EU East StratCom Task Force)*. Elérhető: https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-Homepage/2116/questions-and-answers-about-east-stratcom-task-force_en (A letöltés dátuma: 2019. 02. 01.)
- A stratégiai kommunikáció lehetséges jövőbeni irányai*. Konferencia programja. Elérhető: <https://cdn.ymaws.com/www.icahdq.org/resource/resmgr/Conference/2017/PC29-program.pdf> (A letöltés dátuma: 2019. 02. 01.)